

pem do centra a složitými iniciačními obřady; chce-li se člověk přiblížit posvátnému centru kulturní komunity, musí podstoupit dřinu a útrapy učení a vzdělávání; proniknout do centra a uvidět odkrytá tajemství může nakonec jen málo vyvolených, pouze „mistři“, kteří zvládli všechna úskalí a kteří jsou zásadně oddáni službě posvátnému. Mezi mistry a laiky existuje v rámci komunity vnitřní hranice. Sám fakt, že kulturní atributy je snadné šířit a přenášet, vyžaduje, aby posvátné před zprofanováním chránily sociální bariéry v komunikaci a určitá tabu. Proti expanzivnímu pohybu na periferii kulturních kolektivů tedy působí defenzivní blokáda centra a kombinace těchto dvou tlaků může vyústit v rozvinutou stratifikaci a vnitřní rozčlenění kolektivity a představuje jeden z hlavních pólů dynamiky těchto civilizací.³⁰

Kulturní kódy dosahují latence odlišnou strategií, již lze nazvat určitým typem „kategorizace“. Kategorizace předpokládá rozlišení mezi transcendentální úrovní věčných hodnot, principů rozumu či božských příkázání na jedné straně a historickými zákony, konvenčními pravidly a světskými komunitami na straně druhé. Toto rozlišení také zdůrazňuje křehkost sociálních konstrukcí a zpochybňuje stabilitu kolektivní identity. Kategorizace čelí tomuto zpochybnění tím, že zjevně konstruovanou a historickou identitu spojuje s *transcendentální* sférou: pod povrchem pomíjivé komunity lze objevit její skryté jádro, její základ v transcendentální sféře. „Kulturní“ konstrukce kolektivní identity je tedy založena na privilegovaném přístupu k posvátnému, na božské misi, na určitém zobrazení univerzálního rozumu a pokroku. Na rozdíl od občanské orientace na tradici, mýtus a kontinuitu minulosti, přítomnosti a budoucnosti předpokládá kulturní kód mezi minulostí a budoucností zlom; má tendenci devalvovat minulou zkušenost a budoucnost otevírat *utopickým* orientacím.

Dalším napětím – které je však inherentní součástí kulturního kódu samého – je napětí mezi relativními důrazy na hierarchická a rovnostářská kritéria rozdělování prostředků a přístupu k hlavním sférám sociálního života.

Přeložila Jana Ogrocká

Rogers Brubaker

Přehodnocení národní identity: národ jako institucionalizovaná forma, praktická kategorie, nahodilá událost*

Většina diskusí o národní identitě (nationhood) se točí kolem *národů*. Národy jsou chápány jako reálné entity, jako pospolitosti, jako substanciální, trvalé kolektivity. To, že existují, se bere jako samozřejmost, i když o tom, jak existují – a jak vznikly –, se vedou spory.

Podobný realismus ve vztahu ke skupině v řadě oblastí sociologie a spřízněných disciplín dlouho převládal. V posledních přibližně deseti letech se však v sociální teorii objevily přinejmenším čtyři trendy, které ve svém souhrnu zpochybňují možnost přistupovat ke skupinám jako k reálným, substanciálním entitám. Prvním je rostoucí zájem o síťové formy, rozvoj teorie sítí a stále častější užívání sítí jako obecné orientační představy či metafory v sociální teorii. Druhé zpochybnění realistického chápání skupinovitosti představují teorie racionálního jednání a jejich neoblomný metodologický individualismus.¹ Třetím trendem je posun od obecně strukturalistických teoretických přístupů k jejich „konstruktivističtější“ verzi; zatímco v těch prvních se skupiny pojímaly jako trvalé složky sociální struktury,

* Přeloženo z anglického originálu *Nationalism Reframed. Nationhood and the national question in the New Europe*. Cambridge University Press, Cambridge 1996, kap. 1, s. 13–22. Copyright © 1996 by Rogers Brubaker. Vydáno se svolením autora.

¹ Autor ve snaze vysvětlit jevy označované jako „nacionalismus“ jinak než dosud jednak užívá ne tak běžných terminů, především „nationhood“ a „nationness“, jednak chápe i standardně užívané termíny jako „nationality“ poněkud odlišně. Proto by srozumitelností textu neprospělo hledání českých novotvarů. Vhodnější je uvádět anglické termíny na důležitých místech textu v závorce. (Pozn. ed.)

² Ve zpochybnění běžného chápání skupinovitosti a vytváření skupin hrála v této tradici zvlášť důležitou roli literatura o kolektivním jednání, od knihy Mancura Ol-

³⁰ Viz S. N. Eisenstadt, *op. cit.*, 1987.

v druhých se skupinovitost chápe jako něco vytvořeného, nahodilého a proměnlivého. A konečně se rozvíjí postmoderní teoretická senzibilita, která zdůrazňuje fragmentárnost, efemérnost a rozrušování pevných forem a jasných hranic. Tyto trendy jsou nesourodé až rozporné. Spojuje je ale to, že všechny problematizují skupinovitost a podřívají axiomy stabilního skupinového bytí.

Odklon od realistického pojmání skupiny však probíhal nerovnoměrně. Nápadný byl, abychom uvedli alespoň jeden příklad, při zkoumání třídy, zejména třídy dělnické – což je termín, který lze dnes těžko užít jinak než v uvozovkách nebo s nějakým jiným náznakem distance. Substanciálně chápaná dělnická třída – reálná entita či komunita – se ve skutečnosti jako předmět analýzy do velké míry vytrácí. Zpochybnily ji jak teoretické závěry, tak detailní empirická zkoumání v rámci sociální historie, historie pracovní síly a historie veřejného diskursu a mobilizace mas.² Studium třídy jako kulturního a politického idiomu, jako způsobu konfliktu a jako základní abstraktní dimenze ekonomického systému je i nadále důležité, není už ale zatíženo chápáním *tříd* jako reálných, stabilních entit.

Oproti tomu při studiu národní identity (nationhood) a nacionalismu se od pojetí *národů* jako reálných entit neupouští. Toto realistické, substancialistické chápání národů sdílejí autoři, kteří mají jinak na národní identitu a nacionalismus velmi odlišné názory.

Na jednom konci spektra je s tímto pojetím spjat postoj, který k nacionalismu zastávají sami nacionalisté a nacionálně založení vědci. Nacionalismus podle nich předpokládá existenci národů a vyjadřuje jejich úsilí o autonomii a nezávislost. Národy jsou pojímány jako kolektivní jedinci, schopní solidárního, záměrného kolektivního jednání. Nacionalismus je drama, v němž jsou hlavními hrdiny národy.

sona *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups* (Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1971) až k práci Michaela Hechtera *Principles of Group Solidarity* (University of California Press, Berkeley, 1987).

² Počátek tohoto procesu vyznačila významná kniha E. P. Thompsona *The Making of the English Working Class* (Vintage, New York, 1963). Thompson sice na jedné straně zdůrazňuje, že třída není věc, že „ta' [tj. třída chápaná jako věc] neexistuje“ a že je spíše „něčím... co se děje“, „tokem“, „vztahem“ (s. 9–11), dělnickou třídu ale nakonec pojímá jako reálnou entitu, komunitu, historického aktéra, neboť svou knihu charakterizuje jako „životopis anglické dělnické třídy od jejího dospívání po ranou dospělost“ a jako shrnutí uvádí: „Přes všechny výhrady lze říci, že významnou událostí období od roku 1790 do roku 1830 bylo zformování dělnické třídy“ (s. 9–11, 194).

Mysleli bychom, že tento sociologicky naivní pohled nemá v současné vědě místo. Ve skutečnosti se ale v posledních letech ujal v interpretacích národních povstání v bývalém Sovětském svazu.³

Realistická ontologie národů však prostupuje i střízlivější a méně oslavné bádání. Posuďme pouze jeden z příkladů, které to dokládají. Nespočetné rozpravy o národní identitě a nacionalismu začínají otázkou „Co je to národ?“. Tato otázka není tak teoreticky neškodná, jak se zdá: sama slova, jimiž je formulována, předpokládají existenci entity, jež se má definovat. Jako taková odráží realistické, substancialistické přesvědčení, že „národ“ je reálnou entitou určitého druhu, byť snad těžko postžitelnou a definovatelnou.

Jako reálné entity a substancialní kolektivity pojímají národy nejen tzv. primordialisté, to znamená ti, kteří kladou důraz na hluboké kořeny, prastarý původ a emotivní sílu národních vazeb.⁴ Toto pojetí je vlastně také řadě „modernistů“ a „konstruktivistů“, kteří mají za to, že národy jsou utvářeny takovými silami, jako je industrializace, nerovnoměrný vývoj, rozvoj komunikačních a dopravních sítí a mocné integrativní a homogenizující síly moderního státu. Substancialistický přístup navíc mají nejenom ti, kteří definují národy „objektivně“, tzn. z hlediska sdílených objektivních charakteristik, jako jsou jazyk, náboženství atd.; stejně příznačný je i pro ty, kdo zdůrazňují subjektivní faktory – společné mýty, paměť či sebepojímání.

Paradoxní je, že realistický a substancialistický přístup se jako zásada uplatňuje i v těch výkladech, které si dávají za cíl demaskovat a demystifikovat nacionalismus popřením reálné existence národů.

³ Kazí dokonce i práci tak vynikající odbornice na problematiku sovětských národností, jakou je Hélène Carrère d'Encausse. Viz *The End of the Soviet Empire: The Triumph of the Nations* (Basic Books, New York, 1993).

⁴ Upozorňuji, že mi zde nejde o jednoduchou kritiku primordialismu, který je dávno mrtvým koněm, kterého autoři píšící o etnicitě a nacionalismu přesto neustále bičují. Žádný seriózní vědec dnes nezastává názor, který se s primordialisty rutinně spojuje, aby mohl být v předem vyhraném sporu snadno vyvrácen, totiž, že národy či etnické skupiny jsou primordiální neměnné entity. Každý souhlasí s tím, že národy jsou historicky zformované konstrukty, i když napanuje shoda v tom, jaká je relativní váha předmoderních tradic a moderních proměn, prastaré paměti a novějších mobilizací, „autentického“ a „umělého“ skupinového citění. To, co zde kritizují, není slaměný panák primordialismu, nýbrž mnohem rozšířenější substancialistické, realistické myšlenkové schéma, které připisuje národům jako kolektivitám, ať už jsou tyto kolektivity pojímány jakkoli, reálnou, trvalou existenci.

V takových názorech se předpokládá, že je-li národ iluzorní, neautentickou pospolitostí, ideologickou kouřovou clonou, musí být nacionalismus projevem falešného vědomí, mylně chápané identity. Otázku reálnosti a reálného vlivu národní identity (nationhood) či národního uvědomění (nationness) tento přístup redukuje na otázku reálnosti národů jakožto konkrétních pospolitostí či kolektivit, takže předem vylučuje alternativní a teoreticky slibnější způsoby pojmání národní identity a národního uvědomění.

Problém takového substancialistického chápání národů jako reálných entit spočívá v tom, že z *kategorií praxe* dělá *kategorie analýzy*. Přebírá koncepci, která tkví v *praxi* nacionalismu a ve fungování moderního státu a politického systému – zejména realistickou, zvětčující koncepci národů jakožto reálných pospolitostí –, a přiděluje jí ústřední místo v *teorii* nacionalismu. Zvětčení je sociální proces, nejenom intelektuální praxe. V tomto smyslu má pro fenomén nacionalismu ústřední význam, jak z několika posledních let až příliš dobře víme.⁵ Jako analytici nacionalismu bychom se jistě měli pokusit vysvětlit tento proces zvětčování – proces, jímž se politická fikce národa přechodně, nicméně se značnou silou prosazuje v praxi. Možná, že jde o jeden z nejdůležitějších úkolů teorie nacionalismu. Měli bychom si ale dát pozor, abychom toto zvětčení národů v praxi bezděčně *nereprodukovali* či *neposilovali* zvětčením národů v teorii.

Mít námitky proti realistickému a substancialistickému způsobu uvažování o národech neznamená zpochybňovat realitu národní identity.⁶ Znamená to spíše tuto realitu začít pojímat jinak. Znamená to oddělit studium národní identity a národního uvědomění od studia národů jako substancialních entit, kolektivit či komunit. Znamená to

⁵ Jak naznačuje Pierre Bourdieu ve své práci o symbolických dimenzích vytváření skupin, zvětčení má ústřední roli v kvaziperformativním diskursu nacionalistických politiků, v němž se v určitých okamžicích může podařit vytvořit to, co postulují, totiž existenci národů jako reálných, mobilizovaných či mobilizovatelných skupin. Bourdieu nepsal přímo o nacionalismu, ale toto téma rozvinul v eseji o regionalismu „L'identité et la représentation: éléments pour une réflexion critique sur l'idée de région“, *Actes de la recherche en sciences sociales* 35 (listopad 1980); část tohoto eseje byla přetištěna v Bourdieu, *Language and Symbolic Power* (Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1991), s. 220–228. Viz také závěr eseje „Social Space and the Genesis of Classes“ v tomtéž sborníku (s. 248–251).

⁶ V tom se rozcházejí s autory, kteří se jevem národní identity či národního uvědomění zcela odmítají zabývat, protože „národ“ je podle nich jako designátor údajně reálné entity či kolektivity neadekvátní či beznadějně zmatený. To je zejména při-

soustředit se na národní uvědomění jako na konceptuální proměnou, abychom užíli termínu J. P. Nettla⁷, nikoli na národy jako reálné kolektivity. Znamená to přistupovat k národu nikoli jako k substanci, nýbrž jako k institucionalizované formě; nikoli jako ke kolektivitě, nýbrž jako k praktické kategorii; nikoli jako k entitě, nýbrž jako k nahodilé události. Jen tímto způsobem budeme moci postihnout realitu národní identity a skutečnou moc nacionalismu, aniž se budeme ve svých teoriích odvolávat na právě onu „politickou fikci národa“, jejíž účinnost v praxi chceme vysvětlit.⁸

Neměli bychom se tedy ptát „co je národ“, ale spíše: jak se národní identita jako politická a kulturní forma institucionalizuje uvnitř států a mezi nimi? Jak funguje národ jako praktická kategorie, jako klasifikační schéma, jako kognitivní rámec? Co způsobuje, že je užití této kategorie státu nebo proti státům více či méně rezonující a účinné. Díky čemu mají snahy politických aktérů spojené s vyvoláváním a dovoláváním se národa větší či menší šanci na úspěch?⁹

Mohlo by se zdát, že pro takovou argumentaci není právě vhodná doba. Zhroucení Sovětského svazu, národnostní konflikty v následnických státech, etnické a národnostní války v Zakavkazsku a na severním Kavkaze, masakry v bývalé Jugoslávii – někdo by se mohl ptát, zda toto všechno zcela zřejmě nedokumentuje reálnou existenci a moc národů. Nedokládá to snad, že národy mohly přežít jako solidární skupiny, jako ohniska identity a loajality a základny kolek-

pad Charlese Tillyho a jeho spolupracovníků a jejich vlivné knihy *The Formation of National States in Western Europe* (Princeton University Press, Princeton, 1975). Jak napsal Tilly v úvodním eseji tohoto svazku, „národ“ zůstává jednou z nejvíce matoucích a nejtendenčnějších položek v politickém slovníku“ (s. 6). Ohnisko analýzy přesunuje z národa na stát, a záměrně tak přerušuje souvislost se starší literaturou o vytváření národů. Adjektivum „národní“ se vyskytuje v celé knize, jde ale bez výjimky o pojem určující rámec a rozsah a znamenající v podstatě „celostátní“; s jevem národní identity či národního uvědomění nemá nic společného.

⁷ Viz J. P. Nettl, „The State as a Conceptual Variable“, *World Politics* 20 (1968).

⁸ K národu jako politické fikci viz Louis Pinto, „Une fiction politique: la nation“, *Actes de la recherche en sciences sociales* 64 (1986), bourdieuvské zhodnocení studií o nacionalismu, jejichž autorem je vynikající maďarský historik Jenő Szűcs.

⁹ Podnětné novější diskuse o nacionalismu, které se vyhýbají pojmání „národa“ jako reálné entity, viz v Richard Handler, „Is 'Identity' a Useful Cross-Cultural Concept?“ v John Gillis (red.), *Commemorations: The Politics of National Identity* (Princeton University Press, Princeton, 1994); Katherine Verdery, „Whither 'Nation' and 'Nationalism'?,“ *Daedalus* 122, č. 3 (1993); a Craig Calhoun „Nationalism and Ethnicity“, *Annual Review of Sociology* 19 (1993).

tivního jednání navzdory snahám sovětského a jugoslávského státu je rozdrtit?

V souvislosti s takto rozbujelým etnonacionalismem se jako pocho-pitelné jeví ono pokušení přijmout perspektivu, která staví národ do ústřední pozice. Tomuto pokušení je však třeba odolat. Nacionalismus se nerodí z národů. Vytvářejí ho – či lépe řečeno vyvolávají ho – *politická pole* jistého druhu.¹⁰ Jeho dynamiku řídí vlastnosti politických polí, nikoli vlastnosti kolektivit.¹¹

Vezměme jako příklad sovětský a postsovětský nacionalismus. Vidět v něm zápas národů, reálných, solidárních skupin, které se jakýmsi způsobem uchovaly i přes snahy sovětského režimu je zničit – tvrdit, že národy a nacionalismus dnes vzkvétají *přes* nemilosrdně protiná-rodní politiku sovětského režimu –, znamená obracet věci naruby. Národní identitě a nacionalismu se dnes daří do velké míry *kvůli* politice sovětského režimu. Tato politika byla sice *antinacionalistická*, rozhodně ale nebyla *antinacionální*. Sovětský režim národní identitu ani zdaleka hrubě nepotlačoval, ale naopak ji vehementně institucio-nalizoval. Samozřejmě potlačoval *nacionalismus*, zároveň ale, jak po-drobně rozvádím ve druhé kapitole, zašel v institucionalizaci *národní identity* spjaté s určitým územím a etnicky pojímané *národností (na-tionality)* jako základních sociálních kategorií dále než kterýkoli jiný stát v historii. Mimoděk tak vytvořil politické pole, které nacionalismu neobyčejně přálo.

Sovětský režim se o to přičinil dvojím způsobem. Na jedné straně rozdělil sovětský stát na více než padesát národnostně definovaných teritorií, z nichž každé bylo výslovně vymezeno jako domov určité et-nické nebo národnostní skupiny. Národní teritoria na nejvyšší úrovni, ta, která jsou dnes nezávislými následnickými státy, byla definována jako kvazinárodní státy se vším všudy – s vlastním územím, názvem, ústavou, zákonodárstvím, správními orgány, kulturními a vědeckými institucemi atd.

¹⁰ Nacionalismus mohou generovat nejenom pole politická, ale také ekonomická a kulturní. O potenciálu postsocialistické ekonomické restrukturalizace vyvolávat nacionalismus píše například Katherine Verdery v „Nationalism and National Sen-timent in Post-Socialist Romania“, *Slavic Review* 52 (1993).

¹¹ Tuto podobu analýzy podrobně rozvíjím ve třetí kapitole, přičemž termín „pole“ užívám ve zhruba stejném smyslu, jaký mu dal Pierre Bourdieu. Zvlášť jasné je tento pojem vyložen v Pierre Bourdieu a Loïc Wacquant, *An Invitation to Reflexive Socio-logy* (University of Chicago Press, Chicago, 1992), s. 94 a násl.

Na druhé straně rozdělil režim občany do zcela vyčerpávajícího systému vzájemně se vylučujících kategorií etnicky pojímaných ná-rodností, jichž bylo celkem více než sto. Takto kodifikovaná etnicky pojímaná národnost sloužila nejenom jako *statistická kategorie*, základní jednotka sociální analýzy, ale také, a to ještě markantněji, jako *závazný připsaný status*. Ten člověku při narození přiděloval stát na základě původu. Byl zapsán v dokumentech, jimiž se prokazovala osobní totožnost. Zaznamenával se téměř při všech byrokratických procedurách a úředních jednáních. Využíval se ke kontrole přístupu k vyššímu vzdělání a k jistým atraktivním zaměstnáním; příležitosti určitých národností omezoval (zejména Židů), jiným je rozšiřoval prostřednictvím politiky preferenčního zacházení s tzv. „titulárními“ národnostmi v „jejich vlastní“ republice.

Teritoriální národní identita (nationhood) a etnicky pojímaná národnost (nationality) tak byly dávno před Gorbačovem důsledně institucionalizovanými sociálními a kulturními formami. A nebyly to rozhodně formy prázdné. Sovětologové je přehlíželi – nepochybně z toho důvodu, že režim vytrvale a efektivně potlačoval všechny známky otevřeného politického nacionalismu, a někdy dokonce i na-cionalismu kulturního. Potlačování nacionalismu však šlo ruku v ruce s ustavováním a konsolidováním národní identity a národnosti jako základních kognitivních a sociálních forem. V době glasnosti se tyto už důsledně institucionalizované formy pohotově politizovaly. Před-štavovaly elementární formy politického přesvědčení, politické réto-riky, politických zájmů a politické identity. Slovy, jež Max Weber užil v metafoře s „výhybkářem“, určovaly dráhu, kognitivní rámec, v němž dynamika materiálních a ideálních zájmů dávala směr jednání. Tím nesmírně přispěly k rozpadu Sovětského svazu a k následnému struk-turování nacionalistické politiky.

Řekl jsem, že bychom měli o národu uvažovat nikoli jako o sub-stanci, ale jako o institucionalizované formě, nikoli jako o kolektivité, ale jako o praktické kategorii, nikoli jako o entitě, ale jako o na-hodilé události. O národní identitě (nationhood) jakožto o institu-cionalizované formě a kognitivní a sociopolitické kategorii jsem už hovořil, a proto bych nyní chtěl na závěr říci pár slov o národním uvědomění (nationness) jakožto události. Mé poznámky tu budou ještě schematičtější a programovější. Chci jednoduše poukázat na mezeru v literatuře a navrhnout jeden potenciálně přínosný postup práce.

Když mluvím o národním uvědomění jakožto události, chci upozornit na dvojitý kontrast. Prvním je kontrast mezi národem jako entitou a národním uvědoměním jako proměnlivou vlastností skupin, vztahů a toho, co Margaret Somersová nedávno nazvala „vztahovými uspořádáními“.¹² Druhým je kontrast mezi uvažováním o národní identitě či národním uvědomění jako o něčem, co se *vyvíjí*, a jako o něčem, co se *děje*. Rád bych se zde soustředil na tento druhý kontrast mezi vývojovou a událostní perspektivou. Termín „událostní“ si vypůjčuji z nejnovější stati Williama Sewella ml.¹³

Literatura o národní identitě a nacionalismu vycházející z vývojové perspektivy je rozsáhlá a rozvinutá. Sleduje dlouhodobé politické, ekonomické a kulturní změny, které vedly v průběhu staletí k postupnému zformování národů či, jak bych to raději charakterizoval, národního uvědomění. Všechna hlavní díla o národní identitě a nacionalismu, která byla napsána v posledním desetiletí – zejména díla Ernesta Gellnera, Benedicta Andersona, Anthonyho Smitha a Erica Hobsbawma¹⁴ –, jsou v tomto smyslu díly vycházejícími z vývojové perspektivy.

Teoreticky rozvinuté událostní analýzy národního uvědomění a nacionalismu nám oproti tomu chybějí. Existuje samozřejmě řada studií konkrétních nacionalismů, orientovaných na mnohem kratší časová rozpětí než dekády či století příznačná pro vývojovou literaturu. Jsou-li však autory těchto studií sociologové a političtí vědci, zpravidla ve snaze o zobecněná strukturální či kulturní vysvětlení abstrahují od

událostí; historikové zase berou důležitost nahodilých událostí jako samozřejmost a neradi je zasazují do teoretických rámců.¹⁵

Nevím o žádném systematickém analytickém rozboru národního uvědomění jakožto události, jakožto něčeho, co náhle krystalizuje, místo aby se to postupně vyvíjelo, jakožto nahodilého, příležitostně fluktuujícího a vratkého rámce vize a základu individuálního a kolektivního jednání, spíše než relativně stabilního produktu hlubokých vývojových trendů ekonomiky, politického zřízení a kultury. Událostní přístup k národnímu uvědomění lze přitom přesvědčivě teoreticky zdůvodnit. Jak nedávno uvedl Craig Calhoun ve stati o protestním hnutí čínských studentů v roce 1989, identita by se měla chápat jako „proměnlivý produkt kolektivního jednání“, ne jako jeho stabilní základní příčina.¹⁶ V podstatě totéž lze říci i o národním uvědomění.

Teoreticky rozpracovanou událostní perspektivu národního uvědomění a nacionalismu dnes naléhavě potřebujeme. Abychom pochopili zhroucení Sovětského svazu a Jugoslávie a jejich důsledky, musíme mimo jiné teoreticky zhodnotit poměrně náhlé výkyvy v „národním uvědomění“ skupin a ve vztahových uspořádáních. Je třeba se teoreticky zamyslet nad procesem, kdy je člověk, abychom užili výstižných slov chorvatské spisovatelky Slavenky Drakulicové, „stržen národní identitou“. Drakulicová hovoří o své vlastní situaci. Tak jako řada ostatních z její poválečné generace byla i ona k národnosti do velké míry lhostejná. Přesto ale byla najednou proti své vůli vymezena pouze svou národností, uvězněna v až příliš úspěšné zvěcněné kategorii.¹⁷ Ve srovnání s vývojem situace v bývalé Jugoslávii není ta její až tak

¹² Margaret R. Somers, „Narrativity, Narrative Identity, and Social Action: Rethinking English Working-Class Formation“, *Social Science History* 16 (1992), s. 608 a násl. Antropologický přístup ke studiu národního uvědomění jako něčeho, co se produkuje a reprodukuje v každodenních vzájemných vztazích, nabízí John Borneman v *Belonging in the Two Berlins* (Cambridge University Press, New York, 1992); viz též Verdery, „Whither ‚Nation‘ and ‚Nationalism‘?“, s. 41.

¹³ William Sewell, Jr., „Three Temporalities: Toward an Eventful Sociology“, vyjde v Terrence J. McDonald (red.), *The Historic Turn in the Human Sciences* (University of Michigan Press, Ann Arbor).

¹⁴ Ernest Gellner, *Nations and Nationalism* (Cornell University Press, Ithaca, N.Y., 1983), český překlad: Arnošt Gellner, *Národy a nacionalismus* (přel. J. Markus, Hříbal, Praha, 1993); Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (Verso, rev. vyd., Londýn, 1991); Anthony Smith, *The Ethnic Origins of Nations* (Basil Blackwell, Oxford, 1986); Eric Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1780* (Cambridge University Press, Cambridge, 1990), český překlad: *Národy a nacionalismus od roku 1780* (přel. P. Pšejda, CDK, Brno, 2000).

¹⁵ Sewell, „Three Temporalities“; srov. Marshall Sahlins, „The Return of the Event, Again: With Reflections on the Beginnings of the Great Fijian War of 1843 to 1855 between the Kingdoms of Bau and Rewa“ v Aletta Biersack (red.), *Clio in Oceania: Toward a Historical Anthropology* (Smithsonian Institution Press, Washington a London, 1991), s. 38.

¹⁶ Craig Calhoun, „The Problem of Identity in Collective Action“, v Joan Huber (red.), *Macro-Micro Linkages in Sociology* (Sage, Newbury Park, Calif., 1991), s. 59.

¹⁷ „Být Chorvatkou se stalo mým osudem... Definuje mne má národnost a nic jiného... Spolu s miliony jiných Chorvatů mě připíchlí na zeď národní identity – nejenom vnějším tlakem Srbska a federální armády, ale také národní homogenizací v Chorvatsku samém. To s námi dělá válka, redukuje nás na jeden rozměr: Národ. Potíž s touto národní identitou je ale v tom, že zatímco předtím mě vymezovalo mé vzdělání, má práce, mé myšlenky, můj charakter – a ano, také má národnost –, teď se cítím o to všechno připravena. Nejsem nikdo, protože už nejsem člověk. Jsem jeden ze čtyř a půl milionu Chorvatů... Už si nemohu vybrat. A myslím, že ani nikdo

nebezpečná. Je to ale osobní situace ilustrující obecnější a zlověstnější událost – poměrně náhlou všezachvacující „nacionalizaci“ veřejného i soukromého života. Její součástí byla také nacionalizace narativních a interpretačních rámců, vnímání a hodnocení, myšlení a cítění. Patřilo k ní umlčování a marginalizace alternativních nenacionalistických politických diskursů. Patřilo k ní zneplatnění složitých identit strašlivou kategorickou jednoduchostí připsané národnosti. Patřily k ní esencialistické, demonizující charakterizace těch, kdo jsou národnostně „jiní“, charakterizace, které dělají ze Srbů četníky, z Chorvatů ustašovce, z muslimů fundamentalisty.

To, že se to stalo, víme z řady úděsných svědectví; o tom, jak se to stalo, však víme příliš málo. Právě tady potřebujeme událostní perspektivu. Po vzoru takových myslitelů, jako jsou Marshall Sahlins, Andrew Abbott a William Sewell ml. musíme věnovat nahodilým událostem a jejich transformativním důsledkům seriózní teoretickou pozornost.¹⁸ Jedině pak můžeme doufat, že porozumíme procesuální dynamice nacionalismu. A právě ze zevrubného zkoumání takové procesuální dynamiky podle mne v příštích letech vzejde nejoriginálnější a nejvýznamnější práce o nacionalismu, práce, která slibuje jak teoretický pokrok, tak hlubší pochopení jednotlivých případů.¹⁹

jiný... to, co si lidé s láskou pěstovali jako součást své kulturní identity – alternativy k všezachvacujícímu komunismu... –, se stalo jejich politickou identitou a změnilo se v cosi, co je jako špatně padnoucí košile. Zdá se vám, že rukávy jsou moc krátké a límeček škrtí. Nemusí se vám líbit barva a látka může kousat. Úniku ale není, není si co jiného obléknout. Člověk se této ideologii národa ani nemusí dobrovolně podřít – prostě vás nasaje. Takže teď v novém chorvatském státě si nikdo nemůže dovolit nebyť Chorvat.“ Viz Slavenka Drakulic, *The Balkan Express: Fragments from the Other Side of War* (W. W. Northon, New York, 1993), s. 50–52.

¹⁸ Sahlins, „The Return of the Event, Again“; Andrew Abbott, „From Causes to Events: Notes on Narrative Positivism“, *Sociological Methods and Research* 20 (1992); Sewell, „Free Temporalities“.

¹⁹ Pro studium nacionalismu by zde mohlo být přínosné čerpat z nejnovější literatury o revoluci, která věnuje pozornost transformativním událostem a procesuální dynamice. Viz například debatu v *Contention* mezi Nikkim Keddiem, „Can Revolutions be Predicted? Can their Causes be Understood?“ (1, č. 2, 1992), a Jackem Goldstonem, „Predicting Revolutions: Why We Could (and Should) have Foreseen the Revolutions of 1989–1991 in the U.S.S.R. and Eastern Europe“ (2, č. 2, 1993). Přestože na předpověditelnosti revoluce se Keddie a Goldstone neshodnou, oba uznávají význam transformativních událostí, složitých interakcí a rychlých změn v idejích, postojích a chování.

Začal jsem otázkou, jak bychom měli uvažovat o národní identitě (nationhood) a národním uvědomění (nationness) a jaký je jejich vztah k nacionalismu. Zjednoduším-li svou argumentaci do vzorce, pak tvrdím, že bychom se měli zaměřit na národ jako na kategorii praxe, na národní identitu jako na institucionalizovanou kulturní a politickou formu a na národní uvědomění jako na nahodilou událost či děj a upustit od užívání analyticky sporného pojmu „národy“ ve smyslu substanciálních, přetrvávajících kolektivit. Julia Kristeva napsala nedávno knihu s názvem *Národy bez nacionalismu*; analytický úkol, který je před námi, ale vyžaduje, jak si dovoluji tvrdit, uvažovat o nacionalismu bez národů.

Náš svět není, jak často slyšíme, a to i od natolik pronikavého myslitele, jakým je Anthony Smith, „světem národů“.²⁰ Je to svět, v němž se národní identita široce institucionalizuje v praxi států a ve fungování státního systému. Je to svět, v němž je pojem národ široce, byť nerovnoměrně upotřebitelný a přijímaný jako kategorie sociální vize a sociálního rozdělení. Je to svět, v němž se může národní uvědomění najednou a se vši silou „přihodit“. Nic z toho ale neznamena, že by šlo o svět národů – substanciálních, trvalých kolektivit.

K tomu, abychom pochopili sílu nacionalismu, se nepotřebujeme odvolávat na národy. Na druhé straně bychom se neměli dopouštět jiného extrému a národní identitu zcela pomíjet. Spíše potřebujeme oddělit kategorie analýzy od kategorií praxe, uchovat si analyticky nepostradatelné pojmy národa jako praktické kategorie, národní identity jako institucionalizované formy a národního uvědomění jako události, a substanciální pojem „národ“ ve smyslu trvalé komunity přenechat nacionalistům.

Přeložila Jana Ogrocká

²⁰ Anthony Smith, *National Identity* (Penguin, London, 1991), s. 176.